

Společenské proměny v dnešní Francii. Sociologický pohled na nové vztahy mezi volným časem a kulturním vývojem ve Francii v letech 1953—1955

JOFFRE DUMAZEDIER

Paříž

V období 1953—1955 dochází ke změně pravděpodobně velmi důležité pro národohospodářský a společenský vývoj ve Francii. Výrobní aparát je v té době téměř zrekonstruován díky poválečnému kolektivnímu úsilí podporovanému Marshallovým plánem. V důsledku reakce na malthusianismus třicátých let získává půdu duch modernizace, jak o tom po mnohých stránkách svědčí druhý celostátní plán nazvaný „plánem modernizace a vybavení.“ Římská smlouva (1957), koncipovaná k zajištění společného trhu v nejšířším měřítku, je připravována od r. 1955. Snad významnějším, i když méně známým jevem je fakt, že francouzské průmyslové podniky, stimulované perspektivou evropského obchodu, ale čelící úzkému pracovnímu trhu a zvláště nedostatku kvalifikovaných pracovních sil, zdůrazňují nutnost rychlého zvyšování produktivity; bylo třeba 70 let (1880—1953), aby se index průmyslové produktivity zdvojnásobil; jen deset dalších let stačilo, aby se index zdvojnásobil po druhé¹. Ekonomové dokonce předvidají, že se ztrojnásobí před r. 1985. Spotřeba na hlavu se zvýšila o 49 % od roku 1950 do roku 1959, přes silný demografický vzrůst. Zvětší se 2,5 krát mezi lety 1960 a 1985². Potvrdí-li se tyto hypotézy, byli bychom na prahu oné masové spotřeby, která podle Riesmana bude mít rozhodující vliv na přeměnu společenského charakteru ve všech režimech³.

Než se budeme zabývat — vycházejíce ze zkušenosti naší země — velkými problémy vývoje postindustriální společnosti, které postavil Riesman vycházejíce ze zkušenosti svých vlastních, hodláme se zaměřit

na skromnější úkol: pozorovat některé charakteristické změny, k nimž došlo ve Francii od let 1953—1955, a to jednak změny v poptávce po výhodách a kulturních službách ze strany jednotlivce, a v nabídce výhod a činností ze strany obchodních i neobchodních organizací, jednak změny v problémech krátkodobého a dlouhodobého kulturního rozvoje, které tato nová situace plánovači předkládá. Rádi bychom pak vyvodili několik hypotéz vysvětlujících novou kulturní situaci a některé metodologické orientace potřebné k pokusům o jejich verifikaci.

Je to jasně v čase osvobozeném od práce a zvláště ve volném čase, kdy dospělý člověk může konzumovat výhody a kulturní služby. V období 1953—1965 se týdenní pracovní doba (všude až na zemědělství) jistě lehce zvýšila, ale praxe úplného víkendu se rozšířila a délka volného času se pod nátlakem odborů zdvojnásobila: v šesti letech se pro většinu městských zaměstnanců zvýšila z 18 na 30 dní, přes odpor podnikatelů a přes nepříznivé dobrozdání Plánovací komise. Dodejme, že na druhé straně je nejdůležitější rolí volného času napomáhat studiu mladých lidí. Věk vstupu do výroby se de facto opozdil náhlým a spontánním prodloužením povinné školní docházky⁴. Dnes většina mládeže pokračuje ve studiích po 14. roce (71,3 % v r. 1964 proti 55,7 % v r. 1954). Ale z našeho hlediska jsou v těchto deseti letech nejcharakterističtější dvě skutečnosti: a) rychlá *valorizace* činností ve volném čase a výdajů na ně ve všech prostředích obyvatelstva městského i venkovského⁵, b) všeobecně rozšířené *uvědomění*, že v rovnováze mezi

¹ J. Fourastié: *Table Ronde*. No sp., La société de demain, oct., 1962.

² Skupina 1985 Plánovací komise: *Réflexions pour 1985*, la Documentation française.

³ D. Riesman: *La Foule solitaire* — Arthaud 1964, sr. kritickou analýzu Dumazediera: *Riesman et la France, 1953—1985* — Revue Française de Sociologie, 2, 1965.

⁴ L. Cros: *L'explosion scolaire*, 2 ed. 1961, Etudes Statistiques, no. 3, 1964.

⁵ První anketa JAC o volném čase (20 000 odpovědí) 1961.

H. Mendras: *L'agriculture et l'avenir de la société rurale*, Bull. SEDEIS, Futuribles, N 905 — 20. prosince 1964.

životem společenským a kulturním, přítomném i budoucím ve Francii existuje specifický problém volného času.

Pokusíme se vymezit několik dimenzí a modalit těchto dvou nových jevů:

a) Výdaje na volný čas v rozpočtu domácnosti nepředstavují 8 %, jak ukazuje přehled výdajů všech občanů (1960), ale daleko více. Ve skutečnosti položka „volný čas a kultura“, která byla počínaje rokem 1953 oddělena od položky „různá vydání“, dosud nezahrnuje všechny skutečné výdaje na volný čas. Tak vidíme z nedávno provedeného zkoumání v rámci INSEE a CREDOC (1959—1961), že 51,7 % kilometrů každoročně ujetých autem patří k mimo-pracovním činnostem, k zájezdům za zábavou, víkendům, dovoleným atd. A tato globální položka obnáší také 8 % v rozpočtech domácností toho roku. Víme, že výdaje za kavárnu, ještě řazené do rubriky „hotel — restaurace — kavárna“ (6,7 %), slouží u většiny lidí k uspokojení potřeb sdružování ve volném čase, nikoli potřeb života profesionálního nebo politického⁶. A útraty v kavárně představují samy o sobě více než třetinu všech výdajů ve volném čase (nepočítaje v to výdaje na auta [CREDOC]). Bylo by také třeba k těmto výdajům takto definovaným přičíst část výdajů za bydlení (druhý byt a víkendové ubytování), za šatstvo (oděvy sportovní letní nebo zimní), za péči o sebe a hygienu (krém na opalování, nehody při sportu) a za stravu (výdaje navíc, spojené s hostěním a výlety ve volném čase). Vycházejíce z toho, odhadujeme skutečnou částku, která se v domácnosti věnuje na útraty ve volném čase, nejméně na 16 %. I když je pro ekonoma nesnadné přerazovat výdaje do jiných položek, pro sociologa nezanechává jejich společný význam s ohledem na volný čas těch nejmenších pochyb.

b) Úhrn těchto výdajů ve volném čase roste rychleji než úhrn výdajů na domácnost. Aniž se bere v úvahu velká část výdajů na motorová vozidla při cestách spojených s volným časem,

CREDOC předvídá, že v r. 1970 útraty ve volném čase⁷ se ve srovnání s výdaji v r. 1960 zdvojnásobí, zatímco celkové výdaje se zvýší pouze o 60 % (celkové indexy).

Co nám však připadá v tomto novém způsobu života nejvýznamnějším, je změna a někdy proměna kulturních zájmů, které jej provázejí. Vezmeme několik příkladů: Kolem r. 1950 vlastní auto asi 10 % domácností, v r. 1965 skoro 50 % (tj. 8 miliónů 4 tisíce soukromých vozů — asi 40 % domácností kvalifikovaných dělníků). Skupina 1985 odhaduje, že bude 13 miliónů soukromých vozů v r. 1971, a 19 miliónů 20 tisíc v r. 1983⁸. Od r. 1950 do r. 1963 se ve městech s více než 50 000 obyvateli zvýšil počet odjezdů na dovolenou z 49 % na 63 %. V r. 1964 40 % Francouzů starších 14 let o svých dovolených cestovalo většinou auty (65 %). Z nich 14 %, tj. 3 780 000 osob, jelo do ciziny⁹. O dnešním Francouzovi již není možno říci, že „sedí doma“ a že „nezná zeměpis“.

Hromadné stěhování obyvatel měst do přírody nabývá čím dále tím více naturalistické formy. Z evropských zemí je to po Holandsku Francie, která klade camping na nejvyšší místo ve všech sociálních vrstvách, ať už je výše jejich příjmu jakákoli. (V r. 1964 dělníci asi 21 %, vyšší společenské kruhy 11,3 %). Počet rybářů lovcích na udici, jichž bylo v r. 1950 308 000, je nyní 1 200 000, tj. 41 % všech rybářů. Tato záliba pro volnou přírodu je stále na vzestupu, přes koncentraci lidí, již s sebou přináší (pláže). Šíří se čím dále tím více o víkendech. Úředně se počítá (INSEE — 1962) asi 900 000 druhých bytů. Připočtou-li se k tomu improvizované chaty, víkendové zahradnické domky, možnosti nedělního pobytu u rodičů nebo přátel na venkově, neproduktivní farmy, obytné vozy umístěné v táborech na periferii měst, do nichž se přijíždí na nedělní piknik, je pravděpodobně třeba počet skutečných druhých bytů přinejmenším zdvojnásobit. Skupina 1985 počítá, že za 20 let bude 1 250 000 nových druhých bytů při pravděpodobném rozvoji (ke kterému již došlo) nových městských periferií a při pravděpodobném rozšíření

⁶ J. Dumazedler — A. Suffert: *Fonctions sociales et culturelles des cafés, l'Année sociologique*, 1963.

⁷ kromě výdajů v kavárně

⁸ *Réflexions pour 1985*, op. cit.

⁹ INSEE — *Enquête sur les Vacances des Français*, 1964

výstavby pavilónů (ke kterému v poslední době dochází), o nichž sní většina Francouzů (68 % v Paříži r. 1962). Francouz obývající stará i nová města snad objeví nový druh vztahů k přírodě.

Přes zvýšené kouzlo výletů do přírody dále trvá tradiční zájem o kutění po domě a zahrádkaření kolem domu. Zdá se, že Francouzi provozují řemesla po domácku méně než jejich sousedé. A opravdu 21 % z nich prohlašuje, že kutí alespoň jednou týdně, ve srovnání s 29 % Italů, 37 % Holanďanů a 41 % Angličanů¹⁰. Ale jejich zájem je silný: 60 % takových kutilů z Annecy prohlašuje, že se věnují kutění jedině pro potěšení, které jim působí (obzvlášť dělníci)¹¹. Dělají to s radostí, a tak kompenzují depersonalizaci dílčí výrobní činnosti nebo depersonalizaci sériově vyráběných předmětů spotřeby. Je to také prostředek sebevyjádření, v němž Lévi-Strauss vidí trvalé přežívání divošského myšlení v době vědecké racionalizace¹². I když nemáme přesné ukazatele k měření hloubky tohoto zájmu a jeho významu, podle naší hypotézy vzrůstá. Bude pravděpodobně čím dále tím méně utilitářský a čím dále tím více psychologický — v té míře, v jaké se bude zvětšovat racionalizace výroby a standardizace výrobků masové spotřeby. Můžeme jít dále a tvrdit, že kultura fyzické práce už je, a pravděpodobně čím dále tím více bude, jedním z důležitých aspektů lidové kultury, tj. kultury, kterou prožívá většina lidí.

Jestliže řemesla upadají v produktivním sektoru, kvetou v sektoru volného času. Totéž platí o zahrádkaření. Nedělní zemědělec je produktem postindustriálních společností. Přestože od r. 1954 byly vystaveny více než 3 milióny bytů ve velkých nebo malých sídlištích, kde nejsou zahrádky, Francouzi zahrádky stále milují — 42 % jich zahradníci nejméně jednou týdně ve srovnání s 34 % Holanďanů a 11 % Italů¹³, jistě aby ušetřili, ale hlavně aby měli produkty zdravější, než lze dostat na trhu, a cítili potěšení vyvěrající z kontaktu s tím, co rodí země, a z periodického návratu k přírodě. Ať je tomu jakkoli,

tento tradiční vztah k zemi, z níž lze těžit, a k materiálům, jež lze obrábět, odpovídá kulturní potřebě, kterou nezmenšilo ani zvýšení životní úrovně, ani vzdělání.

V doméně umění a intelektu bylo jednou z nejvýznamnějších událostí naší doby zavedení televize. Domácnosti se zásobovaly televizory zprvu pomalu (53 000 televizorů v r. 1953), pak rychle (od 1. ledna 1962 každoročně 1 milión). V září 1965 se počítá více než 6 miliónů přijímačů. Asi 40 % domácností je jimi vybaveno (35 % osob s vyšším vzděláním, 21 % dělníků — 1961). Průměrně se televize sleduje 16 hodin týdně¹⁴. Je známo, že se od r. 1957 návštěva kin zmenšila (jen 27 % majitelů televizorů je navštěvuje nejméně jednou měsíčně, ve srovnání s 42 % ostatních lidí: Anкета, kterou v r. 1964 řídil P. Guetta). Víme také, že poslechu rádia je věnováno méně času. Ale v téže době (1956—1963) se prodej tranzistorů zvýšil z 150 000 na 2 610 000. Prodej dlouhotrvajících desek se zdesítnásobil (1954—1963) a jedna třetina domácností má elektrické gramofony. Prodej periodik se během této doby stále zvyšoval (11,7 kg na 1 obyvatel v r. 1955, 15,4 kg v r. 1962). CREDOC předvídá, že se bude v letech 1960—1970 udržovat na této výši. Ale kniha se šířila rychleji. Čeká se, že se tento růst od r. 1960 do r. 1970 zdvojnásobí (CREDOC). Prodej knihy do kapsy, jež se objevila v r. 1953, se zvýšil z 10 miliónů výtisků v r. 1960 na 31 miliónů v r. 1963¹⁵. Na zhodnocení všech těchto inovací po stránce kulturní a společenské je příliš brzy.

Do dnešního dne však obsah vysílání francouzské televize není zaplaven „různostmi“ obchodní publicity jako ve Spojených státech, kde zabírá 75 % doby vysílání. Obsah jejího vysílání je vyváženější (25 % „různého“, v průměru lépe připraveného). Veřejnost se zajímá ve stejné míře o lehké hry i o velmi kvalitní reportáže¹⁶, např. *Cinq Colonnes à la Une*, o fejetony (které jsou v průměru na vyšší úrovni než ve Spojených státech) a o divadelní kusy jako *Macbeth* (J. Villar) nebo *Peršané* — tento měl za jediného večera ve Francii více diváků než za

¹⁰ SOFRED: Enquête européenne, 221 750 consommateurs, sous la direction de A. Platier

¹¹ J. Dumazedier — A. Ripert: *Loisir de masse, loisir de classe, Annecy I*, sous presse, ed. du Seuil, manuscrit consultable au C. E. S.

¹² C. Lévi-Strauss: *La pensée sauvage*, ed. Plon 1962.

¹³ SOFRED: Enquête européenne, op. cit.

¹⁴ J. Gazeneuve — Oulif: *La grande chance de la télévision*, Calman-Lévy, 1963.

¹⁵ Syndicat du livre — Cercle de la librairie

2 000 let divadelních představení. Televizní týdeník, který nejvíce odpovídá normám nejvzdělanějšího prostředí (Télé 7 jours), také vychází ve velikém nákladu (více než 1 milión výtisků). Ve Spojených státech neexistuje žádný ekvivalent. Největšímu úspěchu v radiofonice se těší šansóny, ale „literární zpěváci a recitátoři“¹⁶ docílují konec konců takových úspěchů jako druzí. Z 500 hodin vysílání celostátních vysílacích stanic připadá 150 hodin na klasickou a moderní hudbu (1961). Francouzská kinematografie se svou čistou mluvou mnohem více blíží požadavkům hodnotné literatury než — ve svém celku — Hollywood. Její úspěch u francouzského obecnstva nelze přehlížet. Filmové žánry oblíbené v r. 1964 jsou *Les misérables* (75 %) a *Canons de Navarone* (70 %), ale *le Quai des Brumes* stále ještě získává 43 % hlasů a *Hiroshima mon amour* 37 %¹⁷. (Celostátní průzkum prováděný P. Guettou v r. 1964). Knihy do kapsy přispěly k rozšíření velmi lehkých detektivek, ale také slavných literárních děl. Po kapesním Larousse-ovi (1 300 000 prodaných exemplářů) přicházejí *Journal d'Anne Franck* (700 000), *La Peste* (650 000) a 30 titulů knih, které až do r. 1964 měly náklad větší než 300 000. I když je kniha do kapsy méně rozšířená než ve Spojených státech, může se začít mluvit o masové produkci a distribuci běžné literatury (ještě ne o masové spotřebě)¹⁷. Tak se během 10 let tato kulturní situace vyvíjela směrem k stále rostoucí komplexnosti, která se projevuje ve většině městských sociálních prostředí¹⁸ spleti různých kulturních žánrů a úrovní, které se prolínají v kombinacích často originálních. Ani vytríbené pojmy akademické a avantgardní kultury, ani zjednodušené pojmy masové kultury poznamenané komercializací kulturních statků, která panuje v USA, nejsou podle našeho mínění vhodné k vysvětlení zvláštních rysů lidové kultury ve Francii.

Před touto kulturní situací dochází ve Francii k všeobecnému uvědomění specifických problémů kulturního obsahu volného času mas. Naše země však jistě nečekala na toto nedávno minulé období, aby zhodnotila volný čas. Již dlouho cizinci u nás oceňují to, co nazývají „sladkým životem,“ jež se hodně liší od „American Way of Life“. Bylo to ve Francii, kde byl napsán první manifest propagující volný čas pracujících (Lafargue, *Le droit à la paresse*, 1883). Od té doby figuroval volný čas jako častý a důležitý požadavek (1936) odborů. Ale v posledních deseti letech se stal volný čas všeobecným problémem, projednávaným na nebyvalém počtu kongresů, kolokvií, studijních dnů, mimořádných čísel časopisů — nejen z iniciativy dělnických odborů, ale také z iniciativy podnikatelských organizací, orgánů publicity, svazu sociálních pracovníků, pedagogických, kulturních a náboženských organizací, veřejných úřadů atd. Volný čas se stal problémem skutečně celostátním, který je na denním pořádku ve všech druzích organismů a je předmětem zájmu nebyvalého rozsahu a významu.

Tato obecná úvaha je přes svou rozporuplnost jednotná. Jsou zde čtyři hlavní problémy:

1. Proč a jak se má prosazovat právo na volný čas jako nový aspekt štěstí oproti přežívající dřívější morálce ve sféře pracovní, rodinné, politické nebo náboženské?
2. Proč a jak se má zredukovat nátlak (pracovní rozvrh, nebo rozvrh druhů práce, druhů bydlení nebo délky přepravy atd.), který omezuje možnosti volného času v prostředích nejméně výhodných?
3. Proč a jak se má zabránit tomu, aby hodnoty volného času byly v rozporu s autentickými hodnotami závazků rodinných, školních, profesionálních, odborových, politických nebo duchovních?
4. Proč a jak se má podporovat v rámci volného času rovnováha mezi pozitivem a

¹⁶ Zachytíme-li 15 zpěváků a recitátorů, které celostátní vzorek 15–24letých Francouzů 1 Francouzek v r. 1965 zvolil na přední místo (IFOP), sledáme, že mezi těmito patnácti J. Halliday (21), C. François (19), R. Anthony (14), T. Rossi (6) nejsou častěji voleni (spíše poněkud méně často) než zpěváci a recitátoři, kteří kladou větší důraz na kvalitu svého slova nebo své melodie: C. Aznavour (21), C. Brassens (13), J. Brol (12), G. Bécaud (11),

M. Amont (7), L. Esouderc (7), Y. Montand (6), C. Nougaro (4): 74 % oproti 81 %¹⁷. Podle průzkumu provedeného IFOPem v r. 1963.

¹⁷ Kapesní vydání knih běžné literatury kupují zvláště ti, kdo již knihy četli, tj. 42 % Francouzů (Průzkum SNE, 60).

¹⁸ J. Dumazedier — A. Ripert: op. cit.

úsilím, mezi únikem a účastí, mezi rozptýlením a vysokou kulturou?

Abychom reagovali na tyto nové problémy, není přehnané tvrdit, že se všechny organizace společenského života změnily nebo v této době urychlily svou změnu — především pozměnily svou publicitu organismy obchodní distribuce, která vcelku více informuje, více vzdělává, více oplývá humorem. Poprvé (v r. 1964) organizoval Pařížský veletrh „městečko volného času“, které přeskupilo všechen obchod se statky a kulturními potřebami v jednu společnou perspektivu, v níž snaha vzdělávat veřejnost se spojila s propagací prodeje (spolupráce badatelů, spisovatelů, pedagogů). Celostátní orgány publicity se sešly na semináři k tomu cíli, aby studovaly cesty, jimiž by mohly obsah a forma publicity těchto statků přispět k rozvoji takového života v širokých masách, jemuž by volný čas dodal rovnováhu. Tradiční francouzský trh, který prodává vše, ale nezná nic, stále ještě existuje, ale je na ústupu. Spolu s rozvojem supertrhů často vybavených specializovanými odděleními pro volný čas vykazují nové, na kulturní statky specializované obchody (obchody se sportovními potřebami, knihami, hudebninami atd.) tendenci být vedeny aktivisty čím dál kompetentnějšími, čím dál více školenými. Tito prodávající aktivisté jsou čím dál více integrováni v životě lokálních společností — nikoli jako tradiční dobrodinci, ale jako technické kvalifikovaní pro činnost ve volném čase. Tato tendence, přestože je omezená, je podle našeho mínění významným faktem ve vývoji obchodování kulturními statky v poslední době, který nás zde zajímá.

Stále větší počet průmyslových závodů vybudovaných v této době se už naprosto nepodobá našim starým továrnám. Nejenže rozvoj energetických zdrojů a pracovních metod si vynucuje budovy podobající se spíše administrativním nebo školním budovám nežli bývalým továrnám, ale touha zpříjemnit život v podniku vede k tomu, aby se stavěly zahrady, stadióny, hřiště, divadelní sály, sály pro schůze, školení atd. Již dřívější závodní sdružení pro činnost ve volném čase vyvinula svou činnost ve volném čase v technicky doko-

nalejším stylu, ať už závisí nebo nezávisí na závodních výběrech. V r. 1960 se scházeli všichni vedoucí na úseku školení ve velkých podnicích, aby studovali otázku „všeobecné úrovně vzdělání v průmyslovém školení“. Toto nové všeobecné vzdělání vyhrazuje velmi důležité místo novým vztahům mezi hodnotami pracovními a hodnotami volného času v kulturní rovnováze kádřů. Nejmodernější závod se čím dále tím méně podobá představě továrny, která vládne v literatuře od Zoly až po Aragona.

Jak jsme již řekli, v téže době byly vystavěny více než 3 milióny bytů. Vznikly celé nové čtvrti, někdy i celá města. Dostatek a uspořádání prostoru pro volný čas je jedním z hlavních problémů dne: zelené plochy, hřiště, domovy mládeže, společenská a kulturní střediska atd. Společenská střediska se rostoucí měrou věnovala činnosti zábavní a informační. Od r. 1956¹⁰ dochází ke skutečné přeměně role sociální pracovnice, která se v budoucnosti stane aktivistkou vyškolenou v technikách kulturní činnosti. Je zřejmá tendence nahradit tradiční domovnici v nových souborech nemovitostí komplexním systémem strážců, funkcionářů, pomocníků a aktivistů v kulturních domovech všeho druhu pro obyvatele mladé, dospělé a staré (třetí věk).

Na docela jiné rovině stejně vypadá situace tradičního duchovního správce farnosti. Byl průkopníkem organizace volného času. Ale rámec „sociální práce Církve“ se ukázal být příliš úzkým, aby odpovídal novým potřebám. V důsledku celostátního kongresu o pastorální činnosti a volném čase (1965) se Církev definitivně rozhodla pro všeobecnou laicizaci této práce. Byla doporučována přednostní účast křesťanů ve všech nových organizacích volného času. Pastorační činnost se zaměřuje na formy mnohem lépe adaptované volnému času na konci týdne nebo roku, anebo „nové mentalitě“ věřících. Nevázaní nebo tragičtí faráři, jak je vykreslili A. France nebo de Bernanos, už neodpovídají dnešním představám. Kromě tradičních kněžských povinností musí duchovní správce vést okruh kulturních aktivistů.

¹⁰ Informations sociales, 1956

A nakonec nejdynamičtější městské obce začaly klást otázku volného času svých obyvatel v nových termínech. Kdysi vyvíjely sportovní výbory, výbory krásných umění a asociací fragmentární politiku bez společné perspektivy. V posledních asi deseti letech, po příkladu novátorských měst jako Rennes, Strasbourg, Metz, Rouen, Bourges, Avignon, Annecy nebo Grenoble, se zavádí za pomoci státní podpory koherentní politika mimoškolního krátkodobého i dlouhodobého kulturního rozvoje; počet koupališť, tělocvičen, stadiónů silně vzrůstá; přes opoždění, k němuž došlo v posledních padesáti letech, projevují městské knihovny tendenci organizovat se v kulturních domovech²⁰.

Se stejně velkým opožděním je konzervátorům v muzeích doporučováno, aby se stali kulturními aktivisty (Congrès du Conseil International de l'Organisation des Musées — Paris, 1964). Velmi mnoho divadelních středisek vzniklých z iniciativy 4. republiky bylo přeměněno nebo bude přeměněno v kulturní domy — v šesti případech k tomu došlo během čtvrtého plánu, téměř padesát je jich projektováno. Společenská střediska, domovy mládeže a kultury a domy mladých dělníků se v deseti letech více než zdvojnásobily (nyní je jich více než 1200). Tradiční obecní úřady jsou čím dále tím méně způsobilé vyřešit tyto nové krátkodobé i dlouhodobé kulturní problémy.

Ovšem znovu připomeňme, že ke všem těmto novátorským realizacím dochází ještě v omezené míře. Setkávají se s nepřátelstvím konzervativců a se setrvačností, která existuje v každé veřejné nebo soukromé správě. Nelze však popřít, že v této době vzniklo nebo se zrychlilo hnutí kulturní obnovy. Přálo těmto realizacím, ale také velkému počtu rozsáhlých detailních projektů, které mají šanci se postupně realizovat v příštích 10—20 letech, budou-li hypotézy ekonomů verifikovány. Jsou to ty dnešní projekty, které mohou patřit k nejkonkrétnějším indikátorům realizací r. 1985.

Jistěže jsme nepodali vyčerpávající popis znaků kulturní evoluce rodin a sociálních organismů. To nebylo naším cílem. Zvolili jsme několik významných skutečností, které objasňují vznik nových zájmů v obyvatelstvu a nové iniciativy v organizacích naší země, které jsou ve vztahu s nerovnoměrnou, ale všeobecnou valorizací nákladů na volný čas a činnosti v něm provozovaných. Ještě nevíme, zda můžeme s Riesmanem mluvit o počátku druhé revoluce v národním charakteru. Přesto se domníváme, že tyto kulturní přeměny nabyly již takového rozsahu a hloubky, aby mohly mít trvalý vliv na celkovou mentalitu v naší zemi i na její postoje odborové, politické nebo duchovní.

Myslíme též, že tento souhrn činností podává specifickou charakteristiku, kterou by bylo nerozumné podceňovat. Jistěže se tento souhrn činností vyskytuje ve vývoji všech postindustriálních společností. Z toho stanoviska je konfrontace²¹ s americkým modelem užitečná pro předvídaní v sociokulturní oblasti ve společnostech technicky méně rozvinutých, aby tam byl buď přijat nebo zamítnut. A vskutku mnoho soukromých návrhů, negativních nebo pozitivních, se objevilo v USA dříve, než se objevily v zemích jako je Francie²². Není však prokázáno, že společné rysy kulturní situace Francie a USA jsou z hlediska možností kulturního rozvoje významnější než specifické rysy naší národní kultury, našeho režimu komercializace kulturních statků, při našem pojetí role zásahů do těchto věcí. Pokud tato převaha společných rysů nebude dokázána, sociolog by se měl vždy mít na pozoru, aby nedával přednost — i bezděky, svými představami a metodami — tomu druhu situace, k jehož studiu byly tyto analytické metody vypracovány.

III

Mohlo se snad předpokládat, že vznik těchto nových kulturních zájmů a těchto nových forem činnosti organizací, vsazených do perspektivy optimistické prognó-

²⁰ Např. v Paříži půjčují městské knihovny 4krát méně knih na jednoho obyvatele než knihovny v New Yorku, a asi 10krát méně než knihovny londýnské. J. Hassenforder: *Le retard des bibliothèques en France*, Expansion de la Recherche Scientifique, květen, 1965, v. též Education et Bibliothèques, I. P. N.

²¹ *Réflexions pour 1985*, op. cit.

²² Systematické zkoumání reakcí americké společnosti na různé problémy masového volného času je součástí kolektivního výzkumu programu CNRS (1965—1968), který se provádí pod vedením p. Piattiera.

zy budoucnosti naší ekonomie, povede ve Francii ke vzniku nové důvěry v určitou politiku „laisser-faire“. Skutečně nikdy dříve nebyly otázky zásahů ze strany státu položeny s takovým vědomím nejasné budoucnosti a s takovou vůlí přeměnit nejistotu kulturní evoluce v pravděpodobnost kulturního rozvoje orientovaného podle žádoucích kritérií a podporovaného optimálním využíváním všech prostředků, které jsou k dispozici²³. Tato idea se rychle ujala v myšlení lidí odpovědných za kulturní dění ve všech sociálních prostředích, v každé duchovní rodině, v každé politické ideologii, přestože se tomu stavěli na odpor někteří vedoucí činitelé tradičních politických stran (opozice nebo většiny) a někteří liberální pravíci i levicoví intelektuálové²⁴.

Pokusme se přesněji vymezit orientace, které řídily toto kolektivní myšlení o kulturním rozvoji.

1. Předně znovu vyvstaly staré problémy sociálního myšlení. Ankety ukázaly, že přes vymizení totální kulturní segregace mezi sociálními třídami, jaká byla v 19. století, nerovnosti dosud trvají: Nejprve pokud jde o „kulturní výdaje“ podle sociálních kategorií: vyšší vrstva intelektuálů vydává 17krát více na svůj volný čas než zemědělství dělníci²⁵ a 58 % Francouzů nikdy nekupuje knihy (1960). Participace na vědecké nebo umělecké práci se také velmi silně liší podle sociálních kategorií, i když jsou všechny stejně vybaveny televizorem. „Zastoupení různých sociálních kategorií mezi návštěvníky muzeí se zdá být v obráceném poměru k procentu, které zaujímají v globálních společnostech“ (P. Bourdieu). Pro vysvětlení různorodosti úrovní výtvarné kultury jsou determinujícím faktorem rozdíly ve stupni vzdělání a rodinné výchovy²⁶. Z hlediska, které zde zastáváme, jistě už dnes není možné globálně stavět dělnickou třídu proti jiným třídám. Kulturní výběr kvalifikovaných dělníků se nejčastěji liší od výběru pomocných nebo specializova-

ných dělníků²⁷. Ale nejméně vzdělané a nejchudší společenské vrstvy v různých prostředích, obyvatelstvo špatně vybavených periférií, stagnujících provinčních měst nebo vzdáleného venkova žije ve stavu kulturní zaostalosti, již by mohl účinně odpomoci jedině zákrok státu. Bylo by prázdou nadějí, kdybychom ode dneška počítali s tím, že uniformizace, standardizace nebo (skutečné) zmasovění kultury zredukují v naší společnosti tyto kulturní nerovnosti (ještě skutečnější). Stejně tak by bylo mystifikací, kdybychom vynášeli (skutečný) užitek plynoucí z kulturních růzností, aniž bychom upozornili na nevýhodu, kterou některé z těchto regionálních nebo společenských růzností v sobě chovají pro participaci na nejpracovanějších dílech minulé nebo dnešní civilizace.

2. Vyvolalo očekávání nástupu masové spotřeby (doprovázené masovým středoškolským vzděláním) naději, že budou tyto různosti automaticky zredukovány? Naprosto ne. Úvahy o výsledcích nedávných amerických anket o masové spotřebě a masové kultuře se staly v této době velmi důležitými pro osoby odpovědné za kulturní dění ve Francii. Podněcovaly k prognózám a k činnosti. Vyhledka, že snad budeme mít televizi o 10 kanálech, která věnuje 75 % svého vysílání „různostem“ vcelku prostřední úrovně, pravděpodobně zesílila vůli neponechat ji na milost reklamě. Obava, že svoboda tvůrce bude ohrožena snadno uplatňovanými požadavky pletorického a prosperujícího trhu novin mluvených i psaných, posílila vůli k politice „podporování kvality“. Obava, že vzroste industrializace tvůrčí činnosti a rozšiřování uměleckých děl, zesílila vůli upravovat přímější, autentičtější vztahy mezi tvůrci a publikem atd. Všechny tyto negativní modely kulturního liberalismu, často odloučené od komplexnějšího celku, zveličené anti-americkým zaujetím některých francouzských intelektuálů, vyvinuly v naší době velký

²³ Srv. *Une notion nouvelle: le développement culturel*, články A. Plattera a J. Dumazediera, *Expansion de la Recherche Scientifique*, pros. 1964.

²⁴ Jeden všeobecně orientovaný časopis, který se v r. 1959 rozhodl vydat zvláštní číslo o volném čase, odložil v r. 1964 návrh na zvláštní číslo o kulturním rozvoji.

²⁵ CREDOC: *Enquête nationale sur les budgets des ménages* (1956).

²⁶ P. Bourdier: *Les musées et leur public*, *Expansion de la Recherche Scientifique*, pros. 1964, a *Les Héritiers*, vyd. Seuil, 1964.

²⁷ R. Kaes: *Les ouvriers français et la culture*, Strasbourg, 1962. J. Larrue: *Loistr ouvriers et participation sociale* – *Sociologie du Travail*, 1, leden-březen 1963.

J. Dumazedier – A. Ripert: *Loistr de masse, loistr de classe*, op. cit.

nátlak na osoby odpovědné za kulturní zásahy do pravomoci lidu (nátlak silnější, než byla obava — která nicméně stále existuje — vyvolaná nebezpečím totalitního zásahu státu).

3. Pro tuto reakci francouzských vedoucích kulturních pracovníků je snad ještě charakterističtější jiná skutečnost. Zásahy byly čím dál tím více inspirovány nejen snahou zredukovat kulturní nerovnosti a předejít eventuální kulturní dekadenci, ale také snahou vnést více racionality do plánování kulturního rozvoje.²⁸ Dříve se aktivní postoj k státní kulturní politice projevoval hlavně vznášením požadavků. Ale od okamžiku, kdy vývoj kulturních zařízení byl zahrnut do plánu, bylo třeba, aby tyto požadavky nabyly tvaru přesných projektů. Až do té doby všichni zainteresovaní uvažovali o různých aspektech kulturní politiky, o tvořivé činnosti, o šíření kulturních hodnot, o participaci atd. bez ohledu na jejich vzájemnou závislost. Pak ale byly tyto aspekty vystaveny společenským požadavkům, které dříve neexistovaly, a od té doby jsou integrovány v souboru koherentních opatření.

Od té doby zjišťuje každý člen specializovaných plánovacích komisí, že prostředky pro kulturní akci, právě tak jako všechny ostatní prostředky, vyvěrají z ekonomického rozvoje, že v každé dané době jsou omezené a že je jich vždy málo ve srovnání s potřebami. Od té doby „si všichni uvědomují, že není možné všechno. Je třeba rozhodnout, čemu dát přednost, je třeba kalkulovat optima.“ Dříve se řešily požadavky v rámci běžného roku nebo abstraktně, nyní jsou veřejné i soukromé organismy přizvány ke kalkulaci nákladů na krátkodobý i dlouhodobý vývoj. Vypracovávání projektů v čase vyplývá z postoje docela nového. Vědecktější racionalita poněkud proniká hlouběji do myšlení některých vedoucích pracovníků. Akční principy se mění v hypotézu o pravděpodobných výsledcích té či oné eventuality: vyhledávání prostředků se

stává výpočtem optimálního využití možných prostředků v rámci skutečných potřeb. Možné prostředky na kulturní rozvoj se neomezují jen na peníze, ale zahrnují také čas (jak nejlépe uspořádat čas osvobozený od práce?²⁹) a prostor (jak nejlépe uspořádat přírodu jakožto prostor pro volný čas?³⁰). Zdá se čím dál jasněji, že nakonec o všech sociálních determinantách je zřejmě možno pojednávat z hlediska prostředků a nátlaku. Nejprotichůdnější ideologie konvergují více nebo méně vědomě v hledání společných kritérií pro určitou akci, pro danou dobu³¹.

A tak vědecký postoj, který pronikl do rozhodování ve sféře ekonomického vývoje, má tendenci proniknout i do rozhodování ve sféře kulturního vývoje. Ten je chápán jako racionální zhodnocování fyzických i mentálních možností člověka ve vztahu k potřebám společnosti i osobnosti, jež jsou vymezeny podle kritérií, společných různým centrům rozhodování ve společnosti. Vedoucí pracovníci kulturních organismů, kteří participují na poradách plánovacích komisí, zajisté neaplikují teorii rozhodování ve svém každodenním myšlení, i ideologické protiklady zůstávají velmi silné, ale nelze popřít, že mnozí dnes uznávají přednostní potřebu nejen ekonomického, ale i sociologického výzkumu — právě tak jako někteří sociologové objevili, že tyto nové problémy plánování kulturního rozvoje snad vyžadují výzkum nového typu, bližší výzkum ekonomů v praxi. Z tohoto hlediska bylo důležitou etapou kolokvium v Bourges (1964). Přes zřejmé nedostatky prací a přes zřejmé nepochopení mezi pracovníky ve výzkumu a v praxi je toto kolokvium svědectvím, že lidé praxe na zodpovědných místech, právě tak jako výzkumníci zaměřeni na problémy plánování kulturního rozvoje, hledají nový způsob myšlení. Nejen ve Francii, ale snad v celém světě bylo takové kolokvium organizováno poprvé³². Plánování kulturního rozvoje je myšlenka nová.

²⁸ A. Girard: *Les étapes de la planification du développement culturel*, *Affrontement*, zvl. čís., srpen 1965.

²⁹ *Aménagement des temps de loisir et des temps de travail*, la Documentation française, Notes et études documentaires, no. 3129.

³⁰ *Colloque de Royaumont: Aménagement de la nature et loisir*, březen 1965.

³¹ Srv. M. Crozier: *Pour une sociologie de la planification française*, zvláště velmi správnou analýzu

nových vztahů mezi cíly a prostředky v politickém myšlení, *Revue Française de Sociologie*, 1, 1965.

³² Kolokvium v Bourges (listopad 1964) — předsedal A. Piatier, zúčastnili se mnozí sociologové a psychologové, zejména Y. Bernard, P. Bourdieu, P. H. a M. J. Chombart de Lauwe, M. Crozier, J. Dumazedier, P. Guetta, R. Kaes, J. Jenny, J. Larrue, A. Ripert, J. R. Tréanton, srv. *Expansion de la Recherche Scientifique*, prosinec 1964 a březen 1965.

4. Konečně kulturní intervence státu hledala i nové formy. Mezi politickou mocí a veřejností stála kdysi jen administrativa, úřady. V naší době se tento intermediární systém stal složitějším, aby lépe odpovídal novým problémům. Sami zainteresovaní všech kategorií se sešli v přípravných schůzích, kde se jednalo o kulturních intervencích státu: tvůrčí osobnosti v literatuře, umění a hudbě, odpovědní činitelé v oblasti masových informačních prostředků a institucí přímého šíření kultury — jako jsou divadlo, muzeum, knihovna —, dále aktivisté komerčních i nekomerčních organizací, podporujících vládu nebo opozici. Došlo k dialogu o možné politice se správními funkcionáři a někdy s příslušnými ministry. Takový dialog mezi vedoucími činiteli z tak různých oblastí se uskutečnil poprvé³³.

Na druhé straně byli badatelé vyzváni, aby jednak předložili výsledky svých výzkumů, jednak aby podnikli nové výzkumy za účelem zajištění objektivnějších podkladů pro porady na shromážděních. To je také novum³⁴. Kolem r. 1960 byl poprvé prodiskutován návrh na zřízení celostátní kulturní rady, v níž by badatelé a lidé praxe vedli permanentní dialog o problémech, které je třeba řešit při krátkodobém i dlouhodobém kulturním rozvoji. Myšlenka, že kulturní moc v lépe vyvinuté společnosti by měla být méně závislá na moci politické a vůbec nezávislá na moci obchodní, získala půdu. Dosud ještě nenalezla formu. Politická moc, která rozhoduje s konečnou platností, si často zachovala svůj tradiční autoritativní postoj³⁵, ale příprava státních zásahů do kulturního dění, s nimiž se počítalo v posledních dvou plánech, byla bezesporu proniknuta novým duchem, který je zároveň vědecktější i kooperativnější³⁶.

Jistěže tento systém vztahu mezi mocí a zainteresovanými lidmi společnosti, kterou proniká. Ale zároveň představuje rámec objektivního, tj. vědeckého myšlení, oblast syntézy protikladných myšlenkových proudů a de facto moc vyvíjet

nátlak na kulturní rozvoj (nikoli však o něm rozhodovat). Pokud je nám známo, instituce takového druhu neexistuje nikde jinde, přestože vůle společně uvažovat o prognóze do budoucnosti a o volbě, již s sebou přináší, je na postupu.

IV. Hypotézy

1. Někteří autoři se pokoušejí vysvětlit tuto kulturní situaci ve Francii všeobecnými schémata, považovanými za společné všem postindustriálním společnostem ve stadiu masové spotřeby. Podle mínění těchto autorů přechází industrializace od materiálních produktů ke kulturním; z toho plyne, že a) kulturní produkty jsou méně dílem tvůrce než byrokratického systému masové komunikace. Ztrácejí svou osobitost, jsou standardizované. Tato standardizace je komercializována v nejvyšší možné míře. Je vymyšlena tak, aby zasáhla co možná největší počet lidí za co možná nejmenší cenu. Již nepobádá k přemýšlení, zahrává si se senzacemi a s nejelementárnějšími city: je to literatura sexu a krve; b) masová produkce je spojena s masovou spotřebou, která nevyvolává selektivní postoj. Uspává kritického ducha. Hodnoty materiálního pohodlí se pojí k hodnotám kulturního pohodlí. Intelektuální úsilí už neexistuje. Civilizace přivádí televizi a hudbu do všech poschodí, právě tak jako vodu, plyn a elektřinu, takže je můžeme pohodlně sledovat. Místo aby se každý vzdělával podle svých vlastních aspirací a vztahů k reálným světovým problémům, ponehálu jakoby se ukolébal v spánek všeobecného konformismu. Jistě je v těchto tvrzeních část pravdy, ale jaká část z celé reality? Tato představa mass-medií popularizovaná duchaplným slovem nutně připomíná ony „pin-up“, čarovné letkyně, které u Goldfingeru naráz uspávají celou armádu.

Tato všeobecná schémata karikují jedinou společnost postindustriálního typu, která byla podrobena vážnému studiu, tj.

³³ Způsob francouzského plánování definoval M. Delors, vedoucí pracovník Plánovací komise, odpovědný za sociální a kulturní aspekt plánování, takto: Je to kontrola a řízení socio-ekonomického systému, prováděné politicky organizovanou komunitou k dosažení cílů, které pokládá za užitečné. — *Plánovač čelí kulturním problémům*, Expansion de la Recherche Scientifique, březen 1965.

³⁴ První systematické výzkumy týkající se plánování kulturního rozvoje se datují z r. 1962 (DGRST a Bureau de programmation des affaires culturelles) ve vztahu s předcházejícími výzkumy CNRS.

³⁵ Problém nezávislosti televize na státní moci ještě není vyřízen, přestože byl zřízen úřad ORTF.

³⁶ Ve 4. plánu pro 1962–1965, ještě více než v 3. plánu pro 1966–1970.

Spojené státy. Ale i když je poněkud zkomplikujeme, aby prostřednictvím empirického výzkumu lépe vystihla skutečnou situaci v USA v jejím celku a komplexnosti³⁷, zůstáváme v nejistotě, co tento model vcelku znamená pro kulturní budoucnost postindustriálních společností. Všechny globální výpovědi („ano, to je obraz naší budoucnosti“, „ne, to je čistě americké“) jsou jenom lacinými tvrzeními, která vyjadřují jen naše obavy nebo naše naděje. Je nutné, je *naléhavé* dnes vědecky verifikovat, *který aspekt* tohoto modelu je ve význačném vztahu ke *kteřé proměnné* z těch, jež skládají tzv. americkou společnost — co lze přičíst národní tradici, co systému komerční distribuce, co puritánské nebo antipuritánské filosofii, co liberální politice nebo konečně životní úrovni, srovnatelné s jinými životními úrovněmi v přítomnosti nebo budoucnosti, atd. Pokud nebude tento výzkum prováděn vědecky aplikací komparativní metody zrenovované novými vědami rozvíjejícími prognózu (z hlediska francouzského), měla by se sociologie zdržovat každého prorokování nebo každého zatracování amerického kulturního modelu. Neznáme žádnou skutečně vědeckou studii na toto téma, známe jen stereotypy černé, bílé nebo šedivé, podle nálad nebo ideologie. Zatím je podle našeho názoru třeba rozvíjet *diferenční* sociologii zabývající se specifickými charakteristikami lidové kultury v naší zemi.

2. Podle naší analýzy je jedním z nejoriginálnějších charakteristických znaků francouzské kulturní situace existence permanentního systému uvažování o žádoucích a možných zásazích dlouhodobých i krátkodobých³⁸. V rámci politické moci

a veřejnosti sdružuje tento systém politické skupiny většinové a opoziční i kulturní organizace všech směrů ve společném úsilí uvažovat, pro něž mají společenské vědy předávat problémy a informace³⁹. V takové situaci by se společenské vědy měly rozumně, ale rezolutně orientovat na prognózu, bez níž by skutečná svoboda rozhodování v jakékoli kolektivitě byla jen vnaídlem. Někteří sociologové se domnívají, že nejdříve je třeba situaci pozorovat, pak ji interpretovat, a že nakonec snad je možno předvídat. Nejsme toho názoru. Formální proces je zajisté nepopíratelný, ale jak jej realizovat? Pozorovat co? Problematika prognózy vystupuje přinejmenším jako hypotéza — *na začátku* procesu, právě tak jako na jeho konci. Ve strategii výzkumu tato problematika sama částečně determinuje výběr fakt, která se mají pozorovat, a vztahů, které je třeba verifikovat. Od okamžiku, kdy začíná být uvědomělá a dobrovolná politika krátkodobého i dlouhodobého kulturního rozvoje relativně uskutečnitelná⁴⁰, musí sociolog opustit své dřívější perspektivy: utopickou a kritickou, aby vymezil oblast fakt a vztahu mezi fakty, již je třeba k stanovení perspektivy previzionistické.⁴¹ Celá oblast sociologie se mění, když se orientuje podle uskutečnitelných projektů na částečnou přeměnu společnosti, kterou realizuje ona sama v určité době a v pravděpodobných podmínkách. Stává se naléhavě nutným dodat této přirozené a individuální aktivitě (předvídaní) charakter kooperativní, organický a vyhovující rostoucím intelektuálním požadavkům⁴². Sociologie kulturního vývoje tedy analyzuje nejen sociologické faktory vysvětlující kulturní vývoj

³⁷ Např. H. Wilenski: *Mass Society and Mass Culture: Interdependence or Independence?*, American Sociological Review, sv. 29, č. 2, duben 1964.

³⁸ Srv. první historické podání myšlenky, která stojí u kořebky tohoto organismu: J. Dumazedier, *Une notion nouvelle: le développement culturel*, Expansion de la Recherche Scientifique, op. cit.

³⁹ Není tomu tak vždy ve všech plánovacích komisích.

⁴⁰ M. Delors: *Le planificateur face au développement culturel*, op. cit.

⁴¹ Z hlediska, jež zastáváme, podal nejlepší všeobecnou analýzu působení vývoje techniky na vytváření člověka a společnosti P. Naville v závěru své poslední knihy *Vers l'automatisme social*, Gallimard, 1963: Vliv techniky už není jen působení historické kauzality, důsledkem, stal se konečnou příčinou, jež řídí plány a cíle budoucnosti.

⁴² B. de Jouvenel: *L'art de la conjecture*, ed. du Rocher, 1964. Konstruktivní myšlení B. de Jouvenela o nových úkolech společenských věd by mohl být

srovnáváno s kritickým (polemickým) myšlením J. P. Sartra o antropologii a sociologii, které neprojeví zájem o studium projektů („dialektický rozum“): Sartre správně tvrdí, že pro studium subjektu zároveň determinovaného i determinujícího „všechno se mění, uváží-li se, že společnost se každému člověku ukazuje jako perspektiva budoucnosti a že tato budoucnost proniká do nitra každého člověka jako reálná motivace jeho chování.“ Bohužel se zdá, že autor nepochopil zákony psychologického důkazu ani při analýze determinant subjektu, ani při redukování nejistoty subjektu. Srv. též kritiku do minulosti zaměřené a konzervativní filosofie ukrytou v některých sociologických teoriích — také když je myšlení sociologa „pokrokové“. „Někdy také sociolog jeví větší snahu zachovávat dosavadní rovnováhu než předvídat podmínky pro rovnováhu novou.“ M. Piquard: *Le fonctionnaire et le sociologue, Des chiffres pour la culture*, Expansion de la Recherche Scientifique, prosinec 1964.

v posledních letech, ale také pravděpodobně zabraňující nebo napomáhající roli těchto faktorů v uskutečnitelných modelech kulturního rozvoje podle možných eventualit naší blízké nebo vzdálené budoucnosti. Tato sociologie přebírá své pojmy a metody od bádání jak historického, tak operacionálního. To nazýváme aktivní sociologii⁴³.

3. Mezi prostředky a zábrany lze zařadit quasi-totalitu společenských determinant a také to, co G. Gurvitch nazývá sociologickým determinismem. Mohlo by se všeobecněji pojednávat o vzájemných vztazích mezi složkami kulturního vývoje a složkami vývoje ekonomického, společenského a rozvoje osobnosti. Při vysvětlování naší nynější kulturní situace se omezme jen na zkoumání role specifických vztahů mezi státem a soukromými organismy. Tato role se nám zdá determinující. Když Paul Lazarsfeld analyzoval před posluchači z řad francouzských sociologů a odborníků důvody pro debatu o masové kultuře ve Spojených státech, stěžoval si na „potíže inherentní sociální struktuře, v níž protichůdné zájmy státu, občanů a komerčních mass-medií mají všechny být uspokojeny“⁴⁴. Lze si položit otázku, v jakém poměru, podle jakých kritérií a případně za cenu jakých reforem by mohly být tyto zájmy účinně uspokojeny.

Francie také musí řešit tento problém, ale v docela jiném kontextu. Z prací F. Machlupa⁴⁵ je nám známo, že na mass-media, jejichž obsah je do velké míry ovládnán elementární kulturou na komerčním základě, americká společnost ročně vynakládá obnos jasně přesahující celkovou sumu, kterou země vydává na své veřejné i soukromé, obecné i střední školství (38 369 miliónů dolarů oproti 33 339 miliónům v r. 1958). Ve Francii se tento poměr právě propočítává, ale lze tvrdit, že je 3—4krát menší. Konečně Francie vydává na reklamu, která je hlavním pramenem amerických mass-medií, 3krát menší část svého národního důchodu, než je obnos, jež na ni vynakládají Spojené

státy (0,9 proti 2,5 v r. 1964). Ale jedna skutečnost je ještě důležitější: profesionální skupiny, které sdružují obchodní organismy distribuující statky a kulturní služby, jsou proniknuty čím dál větší snahou zvýšit úroveň kvality svých produktů. V naší době upevnily své vztahy s kulturními asociacemi nekomerčního charakteru: s filmovými kluby, hudebními sdruženími, literárními skupinami atd. V roce 1965 i odborová organizace majitelů biografů jednohlasně odhlasovala návrh vybízející své členy, aby především vyhověli požadavkům domů kultury⁴⁶. To neznamená, že majitelé biografů náhle vyloučí ze svých programů filmy prostřední kvality, která tvoří většinu dodávaných filmů. Ale znamená to, že v novém francouzském kontextu vzrůstá status nebo prestiž nekomerčních kulturních norem mezi komerčními organismy. Nekomerční kulturně aktivní skupiny samy nejsou jen kroužky osvicených amatérů s odbočkami ve městech a na venkově. Jsou to ve skutečnosti skupiny nátlaku na tisk, odbory, parlamentní skupiny, politické strany a stát, které chtějí docílit zvýšení umělecké, vědecké nebo pedagogické kvality. K pochopení skutečné dynamiky tohoto rozvoje by bylo důležité analyzovat roli jejich řídicích organismů a jejich osobností v kulturním vývoji. Lazarsfeld poznamenal, že zájem amerických sociologů o masovou kulturu pramenil také z politického vakuu padesátých let. Marxisté třicátých let by se byli utekli ke kritice lidové kultury let padesátých. Ve francouzské situaci tomu tak není. My jsme se těšili z dlouhé a stále živé politické tradice intelektuálů, pro něž je kultura společenským zápasem. Dialog mezi vedoucím činitelem kulturní akce a vedoucím činitelem akce politické nebyl vždy ani šťastný, ani lehký. Obzvlášť od r. 1936 přední vůdcové kulturních hnutí byli vždy v upřímném vzájemném vztahu, ale ve vztahu napjatém s vedením různých politických organizací. Tyto organizace podceňovaly nebo pokrucovaly kulturní rea-

⁴³ Srv. J. Dumazedier — A. Ripert: *Annexes méthodologiques: une sociologie active*, op. cit. Srv. odlišné stanovisko: M. Crozier, *Pour une sociologie de la planification française*, op. cit., a P. H. Chombart de Lauwe: *Les sciences humaines et le pouvoir*, Esprit, č. 4, duben 1965.

⁴⁴ P. Lazarsfeld — úvodní referát na kolokviu v Royaumontu, jemuž předsedal G. Friedmann —

Culture supérieure et culture de masse, Communications, č. 5, vyd. du Seuil.

⁴⁵ F. Machlup: *The Production and Distribution of Knowledge in the U.S.A.*, Princeton University Press, 1962.

⁴⁶ Congrès National du Syndicat des Exploitants de Salles de Cinéma, Santé Malo, 1965.

lizace jen proto, aby z toho měla prospěch politická taktika. Tato stálá tenze se v posledních deseti letech nakonec ukázala plodnou; byla mnohem sterilnější v době předcházející, kdy politické strany — zvláště extrémní levice — byly mnohem méně přístupné dialogu. K tomu ještě dodejme, že skuteční iniciátoři kulturního rozvoje v rámci státu jsou většinou bojovníky (nebo bývalými bojovníky) v kulturních akcích politických nebo parapolitických organismů. Zajisté se stává, že politika, neobeznámená s těmito problémy, se staví proti této spolupráci kompetentních lidí, většinou nezávislých na politických stranách, kteří se v rámci státních úřadů nebo mimo něj snaží vypracovat racionální politiku kulturního rozvoje. Pak nedojde k revizi cenzury, k zlepšení péče o kvalitu, k pokroku při zřizování kulturního vybavení nebo při vytváření nového tělesa aktivistů. Ale to je jen jedním momentem v dlouhodobé kulturní dynamice, v níž novátoři soukromého obchodního sektoru, soukromého neobchodního sektoru a veřejného sektoru neustále za pomoci badatelů připravují realizace a reformy pro současnou politickou moc. Naším nejdůležitějším problémem tedy není studovat, jak třetí síla (obchod, podle P. Lazarsfelda) uvádí svou moc v rovnováhu s mocí státu a s mocí veřejností⁴⁷. Ve francouzské situaci je nejdůležitějším problémem studovat sociální faktory, které podporují nebo brzdi komerční nebo nekomerční novátorskou frontu kulturního vývoje a faktorů, které poskytují maximální možnosti a minimální zábrany jejímu šíření v pravděpodobné situaci zítřka. Konečně je problémem studovat krátkodobé a dlouhodobé důsledky této intervence, které samy vytvářejí nové kulturní potřeby⁴⁸.

4. Mezi prostředky a zábrany kulturního vývoje patří také snaha tvůrců, producentů a realizátorů kulturních děl, jejichž masové rozšíření se plánuje. Paul Lazars-

feld vidí ještě jeden důvod k debatě o masové kultuře ve Spojených státech v rozporu mezi silně diferencovanými a stratifikovanými zálibami intelektuálů na jedné straně, a relativně standardizovanými a homogenními programy rozhlasu a televize na straně druhé. Tento rozdíl existuje zajisté i ve Francii. Existoval již dávno před televizí⁴⁹. Ale u nás není nejdůležitějším problémem. Prolistujeme-li programy televize a rozhlasu z jednoho roku, budeme naopak překvapeni relativní různorodostí šansonů, fejetonů, reportáží, filmů a programů dramatických, uměleckých, literárních nebo hudebních. Konečně v tomto souhrnu produkce se bezesporu nejméně často vyskytují lehká díla, jimž se nelze vyhnout, kýč nebo vulgárnost⁵⁰. Je tedy pro nás důležité vědět, proč ve ve Francii je relativní hodnota podílu, jímž kompetentní intelektuálové přispívají lidové kultuře, pravděpodobně vyšší než v jiných zemích. S jakými překážkami se setkávají v oblasti techniky, administrativy, financí, v oblasti sociální nebo politické, které brzdi jejich činnost, jakého druhu zásahy, soukromé nebo veřejné (počítaje v to i zákonná opatření), by byly takového rázu, že by zvýšily jejich vliv na úkor výrobců brakové kultury? Opravdoví literární tvůrci píšou novely, filmy, písně. Literární šanson je vyspělejší než v jiných společnostech. Sartre, Mauriac, Saganová atd. psali písně. Práce Léo Ferréa, Brassense a Brela jsou vydávány ve sbírce určené pro básníky. Mnozí intelektuálové, i když neprovozují sport, se radikálně neizolují od světa sportu, který hraje tak velikou roli v masové kultuře. Přes všechny překážky inherentní chabé úrovni sportovního žurnalistiky píšou spisovatelé kroniky do všeobecně rozšířených revuí, pro televizi, a dokonce do hlavního sportovního časopisu. K tomu dodejme, že Francie je jedinou zemí, která má tak hojnou sportovní literaturu podporovanou asociací sportovních spisovatelů

⁴⁷ *Colloque de Royaumont*, Communications, op. cit.

⁴⁸ P. H. Chombart de Lauwe: *Evolution des besoins culturels*, Expansion de la recherche scientifique, prosinec 1964.

G. Matalon: *Ambiguïté de la notion culturelle*, Expansion de la recherche scientifique, duben, květen 1965.

⁴⁹ H. Mandrou: *La culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Stock, 1964. Expansion de la recherche scientifique, duben, květen 1965.

⁵⁰ Srv. analýzu týdne francouzské televize, *Vers une civilisation du loisir?*, J. Dumazerier, ed. du Seuil, 1962. — J. Cazeuue a J. Oulif (op. cit.) poznamenávají, že přes různé záliby společenských kategorií mají vysílání „růzností“ v televizi celkový index (souhlasu) nižší, než mají kulturní vysílání

(mezi její presidenty patřil i Giraudaux⁵¹). To neznamená, že francouzští intelektuálové jsou sportovnější než druzí, ani že by se tato literatura měla zasloužit o vítězství na olympiádách. Znamená to prostě, že svět sportovních informací je poněkud méně než jinde odříznut od obecné kultury. Nakonec je třeba připomenout, že hlavním ohniskem divadelní renesance posledních let bylo divadlo Théâtre National Populaire, jehož příklad měl zásadní vliv na orientaci všech regionálních středisek dramatického umění ve snaze zvýšit počet diváků, a na většinu festivalů dramatického a hudebního umění, jež v létě zaplavují cesty masové migrace. Jean Vilar a Gérard Philippe byli nejen tvůrci, ale také uvědomělými aktivisty populární kultury⁵². Také asociací obecné kultury v úhrnném počtu asociací⁵³ je pravděpodobně více ve Francii než v mnohých zemích, kde vzdělání lidu, často pokročilejší, má praktičtější ráz, jako je tomu např. v anglosaských a severních zemích. Nezastíráme si kulturní a společenské limity všech těchto novátorských pokusů, které provádějí televize, divadlo, asociace atd. Dobře známe hranice podle výsledků asi deseti empirických výzkumů, jimž připisujeme největší důležitost. Také nezapomínáme, že naše představy o specifitě lidové kultury ve Francii jsou jen hypotézami, které je třeba ověřit. Cítíme dokonce, že podobný přístup k problému specifity charakteru francouzské lidové kultury může vzbudit iluzi, že jsme pod vlivem naivních forem nacionalistického citění, které se vskutku v některých pro-

středích šíří. Přece však musíme v závěru připomenout, že našim jediným cílem je osvětlit některé rysy, zapomenuté nebo podceněné v analýze dominující masové kultury. Hájíme jiné výzkumné hledisko. Podle našeho mínění je především třeba kriticky analyzovat kritéria novátorských zkušeností při kulturní akci, aby se odstranilo zpoždění a nerovnosti, je třeba pozorovat úspěchy a neúspěchy, s nimiž se tyto zkušenosti setkávají v kulturním rozvoji v různých prostředích, a zkoumat podmínky růstu nebo zlepšení jejich vlivu. Domníváme se, že tato kritická analýza skutečně otevřela velmi plodnou cestu pro sociologii kulturního vývoje v našem typu masové společnosti. Všeobecné analýzy kulturní standardizace v industriální společnosti, formální výzkumy obtíží v procesu kolektivní komunikace, nebo i empirické studie veřejnosti omezené kulturními rozdíly mezi sociálními prostředními, by nabyly nové dimenze, kdyby šly ruku v ruce s prognosticky zaměřeným výzkumem eventuálních hranic vývoje v pravděpodobných možnostech dané doby a fungovaly jako explicitní kritéria zlepšení.

Podrobili jsme tento text diskusi, již se zúčastnili C. Bazin, dokumentátorka C. Guinchatová, N. Samuel ze sekce Výzkumu volného času a lidové kultury při Centre d'Etudes Sociologiques, psycholog Y. Bernard a ekonom Sekce kooperativního výzkumu programu C.N.R.S. o volném čase G. Bensaid. Děkuji jim za jejich kritiku a podněty.

V říjnu 1965.

⁵¹ Je třeba se také zmínit o vlivu sportovních intelektuálů ve Výboru Pierra de Coubertina, který se přes úspěchy importovaných obchodních praktik často s úspěchem zasazuje o to, aby se hodnoty sportu pokud možno staly pravými kulturními hodnotami.

⁵² J. Charpentreau - R. Kaes: *La culture populaire en France*, éd. Ouvrières 1962 - J. Rován:

Une idée neuve: la démocratie, éd. du Seuil, 1961.

⁵³ V aglomeraci Annecy každý druhý přednosta domácnosti (55 % v r. 1957) je členem některé asociace (kromě členství v odborech a politických stranách). Asociace, v jejichž programech převládá umělecká nebo intelektuální činnost, získaly 5 500 členů z celkového počtu 31 000 ve všech asociacích (261).